

Dinamica voturilor invalide în Europa centrală și de est

Giugăl, Aurelian; Ogaru, Roberta-Manuela

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Giugăl, A., & Ogaru, R.-M. (2013). Dinamica voturilor invalide în Europa centrală și de est. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 13(3), 441-455. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-447456>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Dinamica voturilor invalide în Europa centrală și de est

AURELIAN GIUGĂL, ROBERTA-MANUELA OGARU

Comportamentul electoral al alegătorilor din Europa centrală și de est, de-a lungul alegerilor postcomuniste, reprezintă un subiect de studiu important pentru cercetătorii interesați de procesul de consolidare democratică. Tabloul electoral al regiunilor poate fi caracterizat ca fiind unul eterogen și nelipsit de evenimente neanticipate. În multe dintre țările din centrul și estul Europei, prezența la vot se află pe o pantă descendentă¹, volatilitatea electorală este în continuare ridicată² și sistemul de partide încă instabil³. Aceștia sunt doar câțiva indicatori care arată faptul că democratizarea este încă în desfășurare în țările din Europa centrală și de est.

În procesul democratic, votul reprezintă un act politic fondator, iar participarea electorală forma de participare politică prin excelență. Privită din acest unghi, o categorie specială de voturi capătă o semnificație aparte: voturile invalide. Deși intră în calculul participării la vot, acestea nu contribuie la producerea reprezentării politice, nu se transformă în mandate. Voturile invalide pot fi considerate o formă de cvasi-participare politică, fiind concomitent un act de prezență, deoarece voturile invalide sunt însumate prezenței la vot și un act de absență, pentru că aceste voturi sunt excluse din procesul electoral de transpunere al voturilor în mandate. Voturile invalide demonstrează un anumit grad de interes față de politică și, deopotrivă, denotă competența sau incompetența politică a cetățenilor. Astfel, acest act paradoxal de prezență-absență la vot poate fi premeditat, ca manifestare a alegerii personale, sau accidental, ca expresie a incompetenței. Incidența crescută a voturilor invalide poate pune în pericol însuși caracterul democratic al regimului, iar, pe de altă parte, un număr redus de voturi invalide este dezirabil pentru buna funcționare a unei democrații. Identificăm cel puțin trei motive pentru care numărul voturilor invalide este relevant pentru democrație.

¹ Tatiana KOSTADINOVA, Timothy J. POWER, „Does Democratization Depress Participation?: Voter Turnout in the Latin American and Eastern European Transitional Democracies”, *Political Research Quarterly*, vol. 60, no. 3, 2007, pp. 363-377.

² Allan SIKK, „How Unstable? Volatility and the Genuinely New Parties in Eastern Europe”, *European Journal of Political Research*, vol. 44, no. 3, 2005, pp. 391-412; Margit TAVITS, „On the Linkage between Electoral Volatility and Party System Instability in Central and Eastern Europe”, *European Journal of Political Research*, vol. 47, no. 5, 2008, pp. 537-555.

³ Pentru detalii privind consolidarea sistemului de partide din Europa centrală și de est a se vedea: Maria SPIROVA, *Political Parties in Post-Communist Societies: Formation, Persistence, and Change*, Palgrave Macmillan, New York, 2007; Zsolt ENYEDI, „The «Europenisation» of Eastern Central European Party Systems”, *Journal of Political Science*, vol. 5, no. 1, 2007, pp. 65-74; Paul WEBB, Stephen WHITE (eds.), *Party Politics in New Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2007; Cristian PREDĂ, Sorina SOARE, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, Nemira, București, 2008; Sergiu GHERGHINA, „Does Government Performance Matter? Electoral Support for Incumbents in Six Post-communist Countries”, *Contemporary Politics*, vol. 17, no. 3, 2011, pp. 257-277.

Pentru țările în curs de consolidare democratică, un număr redus de voturi invalide poate semnala familiarizarea cetățenilor cu procedurile democratice și deci evidențiază încheierea unui proces de învățare minimală a democrației, deoarece exercițiul votului se află printre primele practici de asimilare a valorilor democratice¹. În al doilea rând, voturile invalide pot constitui forme integrate de protest față de incapacitatea clasei politice de a formula soluții la problemele societății în cadrul expresiei atașamentului față de regula democratică. Un număr redus de voturi invalide, chiar și în absența unei participări la vot ridicate, denotă consensul politic în jurul regimului democratic. Totodată, absența voturilor invalide ilustrează faptul că cetățeanul a identificat un competitor electoral al cărui mesaj îl consideră suficient de reprezentativ și demn de încredere pentru a-i acorda votul său.

Studiul voturilor invalide a fost multă vreme ignorat, tocmai din cauza caracterului incert al acestora. Dacă în ultima vreme subiectul se bucură de tot mai multă atenție în America Latină și Europa Occidentală², cercetarea comportamentului electoral asociat voturilor invalide în Europa centrală și de est a fost complet neglijată. Studiul de față își propune să acopere parțial această lipsă, oferind un cadru introductiv și descriptiv asupra subiectului.

Care este dinamica voturilor invalide în Europa centrală și de est de-a lungul procesului de democratizare? În ce măsură valorile procentuale ale voturilor invalide în regiune diferă de cele înregistrate în țările Europei Occidentale? Pot fi identificate particularități zonale sau locale în grupul țărilor postcomuniste din Europa centrală și de est? În ce măsură sunt voturile invalide o variabilă de măsurare a gradului de democratizare a regimurilor examinate? Articolul de față oferă câteva elemente de răspuns pe baza analizei dinamicii spațiale și temporale a voturilor invalide în zece țări³ din Europa centrală și de est pentru perioada 1990-2012. Prezenta analiză cuprinde trei părți. Prima parte definește voturile invalide și radiografiază abordările anterioare asupra fenomenului. A doua parte explică metoda de lucru, iar ultima este dedicată interpretării datelor în cazurile est și central-europene, considerate atât din perspectivă regională, cât și în cadrul extins al Europei. Datele electorale folosite provin din două surse principale: Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex)⁴ și European Election Database⁵.

¹ Giovanni Sartori afirmă că „practica (i.e. votului) este un proces de învățare” în contextul adoptării sufragiului universal. În cazul țărilor postcomuniste, schimbarea regimului politic nu presupune atât un proces de învățare democratică prin practica votului, cât un proces de familiarizare cu sistemul electoral și cu, deopotrivă, caracterul liber al votului. Giovanni SARTORI, *Teoria democrației reinterpretată*, trad. de Doru Pop, Polirom, Iași, 1999, p. 113.

² Timothy J. POWER, James C. GARAND, „Determinants of Invalid Voting in Latin America”, *Electoral Studies*, vol. 26, no. 2, 2007, pp. 432-444; Fredrik UGGLA, „Incompetence, Alienation, or Calculation?: Explaining Levels of Invalid Ballots and Extra-Parliamentary Votes”, *Comparative Political Studies*, vol. 41, 2008, pp. 1141-1164.

³ Cele zece țări la care facem referire sunt România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Ungaria, Polonia, Lituania, Letonia, Estonia și Slovenia. Motivația alegerii acestora este dezvoltată în „Metodologie”.

⁴ Principalul scop al proiectului este acela de a explica rolul sistemelor electorale în procesul de democratizare din țările postcomuniste. În particular, unul din obiective face referință la facilitarea accesului la o serie de date legate de alegerile electorale din aceleași țări postcomuniste. Pentru mai multe detalii a se vedea <http://www2.essex.ac.uk/elect/abouttheproject.htm> (accesat la: 11.04.2013).

⁵ Scopul website-ului este acela de a facilita cercetările comparative asupra alegerilor din 35 de țări europene. Datele sunt furnizate de autoritățile electorale naționale, institutele statistice

Voturile invalide: definiție, metode de studiu și variabile de cercetare

Orice tip de alegeri produce două tipuri de buletine de vot: voturi valide și voturi invalide. Voturile valide sunt acele voturi care intră în calculul electoral al mandatelor. Voturile invalide sunt acele forme ale participării electorale care nu sunt incluse în producerea voinței politice, fie din cauza absenței unei opțiuni (voturi albe), fie din cauza exprimării incorecte a opțiunii (voturi nule). O definiție legală a voturilor nule nu este general aplicată, existând diferențieri de la țară la țară asupra condițiilor de anulare a unui vot. Cu toate că există voci care consideră că voturile albe sunt o expresie a protestului, în vreme ce voturile nule expresia ignoranței¹, distincția nu este general acceptată. Mai mult, posibilitatea unei asemenea distincții depinde de procedeele de votare: aplicabilă în sistemele în care votul se exercită pe un buletin de hârtie, ea devine imposibilă în cazul cartelelor perforate (Statele Unite ale Americii) sau a votului electronic².

Preocuparea pentru descrierea și înțelegerea voturilor invalide este destul de recentă, după 1993. Inițial, interesul a fost stârnit de valorile mari ale voturilor invalide înregistrate în țările cu vot obligatoriu. Analizele acestei tipologii de voturi se clasifică în studii de caz și studii comparative și, respectiv, în studii transversale și studii longitudinale.

Lucrările inițiale s-au limitat la studii de caz și transversale. Articolul autorilor Ian McAllister și Toni Makkai este considerat novator și fundamental pentru studiul voturilor invalide și primul care stabilește o legătură directă între caracterul obligatoriu al votului și numărul buletinelor invalide³. În cazul Australiei, unde votul este obligatoriu, autorii au observat o incidență mai ridicată a numărului de voturi invalide în circumscripțiile formate din imigranți cu un nivel mai redus de cunoaștere a limbii engleze pentru alegerile din 1987 și 1990. Aplecându-se asupra cazului Franței, studiul lui Adélaïde Zulfikarpasic⁴ este primul care interpretează votul invalid drept o formă voluntară de expresie politică, pentru referendumul din 2000. Recent, studiile de caz asupra statului Chile⁵ și asupra

naționale și alte surse oficiale. Rezultatele electorale sunt oferite atât la nivel național cât și la nivel regional (http://www.nsd.uib.no/european_election_database).

¹ Adélaïde ZULFIKARPASIC, „Le vote blanc: abstention civique ou expression politique?“, *Revue française de science politique*, vol. 51, no. 3, 2001, pp. 247-268.

² Betsy SINCLAIR, R. Michael ALVAREZ, „Who Overvotes, Who Undervotes, Using Punchcards? Evidence from Los Angeles County“, *Political Research Quarterly*, vol. 57, no. 1, 2004, pp. 15-25.

³ I. McALLISTER, T. MAKKAI, „Institutions, Society, or Protest? Explaining Invalid Votes in Australian Elections“, *Electoral Studies*, vol. 12, no. 1, 1993, pp. 23-40; W. HIRCZY, „The Impact of Mandatory Voting Laws on Turnout: A Quasi- Experimental Approach“, *Electoral Studies*, vol. 13, no. 1, 1994, pp. 64-76; M. GRATSCHEW, „Compulsory Voting in Western Europe“, in *Voter Turnout in Western Europe since 1945: A Regional Report*, Ch. 3. Rafael Lopez Pintor and Maria Gratschew. International IDEA, 2004.

⁴ Adélaïde ZULFIKARPASIC, „Le vote blanc...cit.“.

⁵ Ryan E. CARLIN, „To Vote or Not to Vote...Or to Spoil the Ballot: Changing Patterns of Electoral Participation in Post-Authoritarian Chile“, *Carolina Papers Democracy & Human Rights*, No. 6, 2005. Sursă online: http://cgi.unc.edu/uploads/media_items/to-vote-or-not-to-vote-or-to-spoil-the-ballot-changing-patterns-of-electoral-participation-in-post-authoritarian-chile.original.pdf (accesat la: 10.04.2013).

Azerbaijanului¹ au analizat doar rezultatele de la alegerile prezidențiale din 1999 și, respectiv, din 2008, plus datele de la un referendum din 2009. Voturile invalide au fost analizate longitudinal în doar câteva studii de caz, asupra Italiei² și asupra a două democrații în curs de consolidare, Brazilia³ și Ghana⁴.

Foarte recent, voturile invalide au fost privite în context comparativ și longitudinal, asupra a 18 democrații în curs de consolidare din America Latină⁵ și asupra a 39 de democrații consolidate din Australia, Noua Zeelandă și din America de nord⁶. Astfel, primul studiu comparativ și longitudinal a fost realizat de Timothy J. Power și James C. Garand⁷ asupra a 18 țări din America Latină în perioada 1980-2000, aflate în proces de democratizare. Autorii au arătat că atât variabilele instituționale, cât și cele sociologice, economice și politice joacă un rol determinant în invalidarea voturilor. Însă cel mai puternic factor devine în timp alienarea față de politic, care se concretizează în această formă de protest care devine votul invalid. Cu toate că fenomenul este prezent și în democrațiile consolidate, el nu a făcut obiectul unor studii comparative aprofundate până foarte recent. În 2008, Fredrik Ugglă a inclus voturile invalide în analiza a 200 de alegeri parlamentare din 39 de țări și din Europa de vest, Australia, Noua Zeelandă și America de nord, în perioada 1980-2000. Autorul concluzionează că, în democrațiile consolidate, votul invalid este cu precădere „un act conștient de alegere politică”, fiind cauzat arareori de factori sociologici⁸. Nu este mai puțin adevărat însă că actualele democrații consolidate au înregistrat și ele în trecut un număr ridicat de voturi invalide, în perioadele de familiarizare cu un sistem de vot⁹.

Studiile de caz și analizele comparative, respectiv, studiile transversale și studiile longitudinale au încercat să ofere explicații coerente în referitoare la voturile invalide din țările analizate. Majoritatea implică dualitatea variabilă dependentă versus variabilă independentă și identifică relații de cauzalitate între voturile invalide și o serie de variabile instituționale, sociologice, economice și politice. Astfel, variabilele instituționale luate de regulă în calcul sunt caracterul obligatoriu al votului, tipul de sistem electoral, personalizarea votului, numărul de partide, magnitudinea circumscripției, disproporționalitatea sistemului electoral, structura Parlamentului

¹ Erik S. HERRON, „The Effect of Passive Observation Methods on Azerbaijan’s 2008 Presidential Election and 2009 Referendum”, *Electoral Studies*, vol. 29, no.3, 2010, pp. 417-424.

² Gani ALDASHEV, Giovanni MASTROBUON, „Invalid Ballots and Electoral Competition”, *Carlo Alberto Notebooks*, no. 153, 2010. Sursă online: <http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/core/documents/aldashev.pdf> (accesat la: 9.04.2013).

³ Timothy J. POWER, J. TIMMONS ROBERTS, „Compulsory Voting, Invalid Ballots, and Abstention in Brazil”, *Political Research Quarterly*, vol. 48, no. 4, 1995, pp. 795-826.

⁴ Rensford Edward VAN GYAMPO, „Rejected Ballots and Democratic Consolidation in Ghana’s Fourth Republic”, *African Research Review*, vol. 3, no. 3, 2009, pp. 282-296.

⁵ Timothy J. POWER, James C. GARAND, „Determinants of Invalid Voting...cit.”.

⁶ Fredrik UGGLA, „Incompetence...cit.”, p. 1161.

⁷ Timothy J. POWER, James C. GARAND, „Determinants of Invalid Voting...cit.”.

⁸ În studiu, au fost incluse următoarele state: Argentina, Australia, Austria, Belgia, Bolivia, Brazilia, Canada, Chile, Columbia, Costa Rica, Danemarca, Ecuador, El Salvador, Finlanda, Franța, Germania, Grecia, Guatemala, Honduras, Islanda, Irlanda, Italia, Luxemburg, Mexic, Olanda, Noua Zeelandă, Nicaragua, Norvegia, Panama, Paraguay, Peru, Portugalia, Spania, Suedia, Elveția, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Uruguay și Venezuela. Fredrik UGGLA, „Incompetence...cit.”, p. 1161.

⁹ Rodney L. MOTT, „Invalid Ballots Under the Hare System of Proportional Representation”, *The American Political Science Review*, vol. 20, no. 4, 1926, pp. 874-882.

și chiar prezența observatorilor în democrațiile fragile¹. Variabilele sociologice – urbanizarea, alfabetizarea și inegalitățile determinate de venit – s-au dovedit a fi edificatoare pentru unele țări și lipsite de relevanță pentru altele². Strâns legate de variabilele sociologice și politice, variabilele economice, ocuparea forței de muncă, produsul intern brut (PIB) și rata inflației, s-au dovedit a fi importante în înțelegerea resorturilor care stau la baza invalidării voturilor³. Alături de variabilele instituționale, variabilele politice sunt cele mai puternice în determinarea deciziei de a invalida votul și includ: protestul, violența politică, nivelul libertății politice (potrivit indicatorilor Freedom House), manipularea politică și, nu în ultimul rând, gradul de competitivitate al competiției electorale⁴.

F. Ugglă constată că în democrațiile vechi din Australia, Europa și America, valoarea procentuală medie a voturilor invalide este de aproximativ 3%⁵, iar dacă eliminăm din calcul țările în care, datorită obligativității votului, numărul buletinelor invalide este mai mare, atunci valoarea procentuală medie devine și mai mică. Trebuie accentuat faptul că, deși se plasează la niveluri reduse, voturile invalide rămân o constantă în democrațiile vechi. O dată cu stabilizarea instituțională și intrarea într-o rutină democratică, numărul voturilor invalide, ca și numărul voturilor acordate partidelor extra-parlamentare, ar trebui să scadă, fiind o consecință a exercițiului democratic. Mai mult, din perspectiva teoriei actorului rațional, alegătorul, o dată ce și-a asumat costurile deciziei de a vota, va căuta să-și maximizeze impactul electoral al propriului vot. Deci alegătorul, în calitate de actor rațional, nu va suporta costul în sine al votului, decât dacă votul său obține o valoare de reprezentare⁶. Două premise sunt necesare pentru maximizarea votului: informarea asupra modalității de vot și determinarea unei opțiuni electorale cât mai apropiată de posibilitatea de câștig⁷. A doua premisă este teoretizată și validată empiric sub forma studiului votului strategic. Prima premisă se referă la faptul că, înainte de a determina *pe cine* să voteze, alegătorului îi este necesar a cunoaște *cum* să voteze. Acțiunea de vot în sine își pierde orice însemnătate rațională în absența cunoașterii modului de vot. Conform teoriei acțiunii raționale, alegătorul nu va invalida votul și deci, implicit, nu-l va irosi, ci va căuta să-l maximizeze prin identificarea opțiunii electorale potrivite. După deprinderea modalității de vot, invalidarea intenționată a votului este justificată rațional doar dacă votantul apreciază că își va maximiza șansele de a se exprima electoral prin non-alegere. În această situație, invalidarea votului constituie o formă de protest, care poate fi considerată în esență un vot strategic fără impact electoral, însă cu un dezirabil impact politic. În absența studiilor empirice privind educarea civică în

¹ Erik S. HERRON, „The Effect of Passive Observation Methods...cit.”; Rodney L. MOTT, „Invalid Ballots...cit.”; Timothy J. POWER, James C. GARAND, „Determinants of Invalid Voting...cit.”; Timothy J. POWER, J. TIMMONS ROBERTS, „Compulsory Voting...cit.”; Fredrik UGGLA, „Incompetence...cit.”.

² I. McALLISTER, T. MAKKAI, „Institutions...cit.”; Timothy J. POWER, J. TIMMONS ROBERTS, „Compulsory Voting...cit.”; Ransford Edward VAN GYAMPO, „Rejected Ballots...cit.”.

³ Timothy J. POWER, James C. GARAND, „Determinants of Invalid Voting...cit.”.

⁴ Gani ALDASHEV, Giovanni MASTROBUON, „Invalid Ballots...cit.”; Ryan E. CARLIN, „To Vote or Not to Vote...cit.”; Erik S. HERRON, „The Effect of Passive Observation Methods...cit.”; Fredrik UGGLA, „Incompetence...cit.”; Ransford Edward VAN GYAMPO, „Rejected Ballots...cit.”.

⁵ Fredrik UGGLA, „Incompetence...cit.”, p. 1149.

⁶ Anthony DOWNS, *An Economic Theory of Democracy*, Harper, New York, 1957.

⁷ *Ibidem*; Garry COX, *Making Votes Count*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

democrațiile emergente, informarea asupra modalității de vot este tacit asimilată de studiile electorale. Așadar, conform perspectivei alegerii raționale, invalidarea votului și/sau acordarea unor voturi valide unor competitori electorali cu șanse foarte reduse de a trece pragul electoral reprezintă două acțiuni iraționale, iar exercitarea unui vot valid și, mai mult, a unui vot strategic reprezintă expresia experienței și maturității democratice¹. La fel, în democrațiile în curs de consolidare, votul se transformă în timp dintr-un vot simbolic (la primele alegeri democratice) într-unul instrumental². Margit Tavits și Taavi Annus măsoară evoluția votului strategic în țările din Europa de est în succesiunea ciclurilor electorale, utilizând ca variabile numărul de voturi irosite, numărul de liste propuse spre candidatură, tipul de sistem electoral, pragul electoral exprimat și numărul de voturi obținute de lista care a obținut cele mai multe voturi. Autorii constată că alegătorii sunt tot mai puțin dispuși să-și irosească votul pe candidați cu șanse reduse sau aproape deloc de a obține reprezentarea parlamentară. Astfel, numărul voturilor irosite scade de la o alegere la alta, lăsând în schimb un alegător care se maturizează din punct de vedere democratic. Autorii analizează în general primele patru alegeri și identifică deja prezența votului strategic în toate țările din Europa de est³. Având în vedere că voturile invalide pot fi considerate voturi irosite, iar acestea scad pe măsură de alegătorul se maturizează din punct de vedere democratic, este de așteptat ca numărul voturilor invalide să se reducă cu timpul și în mod radical. Totodată, prezența unui vot strategic în țările postcomuniste din Europa de est, după două sau trei alegeri consecutive, implică o înțelegere a modului de funcționare a sistemului electoral și deci, cu atât mai mult, este de așteptat să scadă numărul voturilor invalide ca urmare a acumulării experienței politice atâta vreme cât sistemul electoral este stabil. Altfel spus, începând cu cea de-a patra alegere postcomunistă, incidența numărului mare de voturi invalide poate fi explicată mai puțin de argumentul incompetenței politice.

Plecând de la afirmația lui Power și Roberts potrivit căreia „tranzițiile către democrație pot coincide cu scăderea numărului de voturi invalide”⁴, studiul de față își propune să verifice această ipoteză pentru țările din Europa centrală și de est, care și-au încheiat cel puțin o primă etapă importantă a democratizării dovedită de aderarea la Uniunea Europeană. După experiența deceniilor comuniste de alegeri necompetitive, este de așteptat ca o parte din cetățeni să aibă nevoie de cel puțin două-trei alegeri pentru a se familiariza cu exercițiul liber al votului⁵. Practica votului este o formă de învățare politică, de asimilare a unor cunoștințe tehnice, care apoi se consolidează într-o deprindere democratică. A asimila în mod practic procedura de vot constituie asumarea unor valori democratice minimale, pentru că, înainte de

¹ Garry COX, *Making Votes...cit.*

² Margit TAVITS, Annus TAAVI, „Learning to Make Votes Count: The Role of Democratic Experience”, *Electoral Studies*, vol. 25, no. 1, 2006, pp. 72-90.

³ Bunăoară, în Ungaria, votul strategic a fost identificat după analiza primelor trei alegeri postcomuniste. Pentru mai multe detalii v. și: Raymond M. DUCH, Harvey D. PALMER, „Strategic Voting in Post-Communist Democracy?”, *British Journal of Political Science*, vol. 32, no. 1, 2002, pp. 63-91.

⁴ Timothy J. POWER, J. TIMMONS ROBERTS, „Compulsory Voting...cit.”, p. 434.

⁵ Avem aici în vedere alegătorii cu un nivel de educație foarte redus, în special cei din mediul rural și cartierele paupere urbane. Numărul mare al partidelor în primii ani ai postcomunismului, multitudinea buletinelor de vot (în cazul alegerilor locale), lipsa surselor de informare, transformă lipsa informației într-un motiv major al invalidării votului.

toate, votul constă în alegerea unei opțiuni politice și materializarea acesteia prin actul de vot. Dacă alte valori democratice pot fi mult mai greu de asimilat, fiind nevoie de mult mai mult timp, cunoștințele tehnice asupra votului, priceperea sau deprinderea de a vota au nevoie de mai puțin timp.

Metodologie

Propunem aici o analiză comparativă și longitudinală a voturilor invalide înregistrate la alegerile din zece țări din Europa centrală și de est, România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Polonia, Ungaria, Lituania, Letonia, Estonia și Slovenia, pentru 65 de alegeri¹ desfășurate în perioada 1990-2012. Motivația principală care a condus către selectarea acestor țări se referă la faptul că toate au un trecut comunist postbelic și sunt în prezent membre ale Uniunii Europene. Simpla privire generală asupra datelor disponibile ne spune că voturile invalide scad de-a lungul perioadei postcomuniste. Pentru o descriere cât mai exactă a tendințelor identificate, analiza va corela evoluțiile respective ale voturilor invalide cu participarea la alegeri. De asemenea, pentru a înfățișa fenomenul într-un context democratic mai amplu și pentru a întări dimensiunea comparativă a analizei, am inclus cincisprezece democrații consolidate din Europa: Austria, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Germania, Irlanda, Islanda, Italia, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Portugalia, Spania și Suedia. Din grupa democrațiilor consolidate, am eliminat acele state care aplică votul obligatoriu, deoarece votul obligatoriu este puternic corelat cu un nivel ridicat de prezență la vot și cu un număr mare de voturi invalide și ar fi distorsionat comparația, cu atât mai mult cu cât nicio țară din centrul și estul Europei nu practică votul obligatoriu. Așa cum am văzut, votul obligatoriu este asociat unui număr ridicat de voturi invalide², tocmai pentru că determină o creștere a prezenței la vot cu 7 până la 16 procente³.

Plecând de la premisele enunțate anterior, scopul cercetării este acela de a testa în ce măsură voturile invalide pot fi corelate cu procesul de consolidare democratică. Altfel spus, consideram că un nivel scăzut al voturilor invalide, de aproximativ 3%, reprezintă un indicator al consolidării democratice. Pentru a testa acest fapt, propunem următoarea ipoteză: cu cât alegătorii din țările din Europa centrală și de est practică mai mult exercițiul votului la alegerile parlamentare, cu atât numărul de voturi invalide scade. Astfel, ne așteptăm ca, în democrațiile noi din Europa centrală și de est, numărul voturilor invalide să scadă și să înceapă să aibă valori procentuale asemănătoare democrațiilor vechi din Europa de vest după anul 2000, când toate țările incluse în studiu au îndeplinit criteriile politice de aderare la Uniunea Europeană. Vom considera două secvențe de timp relevante pentru Europa centrală și de est: prima secvență este cea a primului deceniu postcomunist (1990-1999), interval în care s-au desfășurat cel puțin trei alegeri în aproape toate țările din spațiul

¹ Cu mențiunea că, Cehia și Slovacia s-au separat la 1 ianuarie 1993, așa încât, pentru alegerile din 1990 și 1992, ne referim la o singură țară: Cehoslovacia.

² L. HILL, „On the Reasonableness of Compelling Australians to Vote”, *Political Studies*, vol. 50, no. 1, 2002, pp. 80-101; W. HIRCZY, „The Impact of Mandatory Voting Laws...cit.”; I. McALLISTER, T. MAKKAJ, „Institutions...cit.”.

³ Arend LIJPHART, „Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma”, *The American Political Science Review*, vol. 91, no. 1, 1997, pp. 1-14.

analizat¹. A doua secvență începe în anul 2000 și include, în medie, cel de-al patrulea scrutin postcomunist. Am ales anul 2000 ca punct de inflexiune deoarece Bulgaria, Letonia, Lituania, Malta, România și Slovacia au început în acest an negocierile de aderare la UE, după ce Consiliul European (1999) de la Helsinki decisese că aceste state îndeplinesc condițiile politice de aderare. În plus, utilizarea primei decade postcomuniste ca unitate temporală de analiză nu este o inovație a autorilor, ci a fost folosită anterior pentru studiul analitic al perioadei postcomuniste². Două țări, Slovacia și Cehia, formau un singur stat în 1990, când s-au desfășurat primele alegeri libere postcomuniste, însă organizarea alegerilor în comun nu anulează semnificația și utilitatea participării electorale a cetățenilor cehoslovaci la aceste prime alegeri. Pentru a verifica dinamica procentuală și numerică a voturilor invalide și pentru a stabili măsura în care acestea scad sau cresc, am corelat dinamica procentele voturilor invalide cu dinamica procentelor alegătorilor prezenți la vot.

Definind consolidarea democratică drept i) cunoașterea regulilor formale și informale ale jocului politic și ii) acceptarea regulilor și practicilor regimului, nivelul procentual al voturilor invalide reprezintă un indicator al consolidării democratice. Un procent și, implicit, un număr mare de voturi invalide are, în esență, două posibile explicații: incompetența de a vota sau protestul politic. Considerăm că un nivel de contestare politică este benefic democrației și luăm ca etalon procentual nivelul mediu înregistrat în Europa de vest. Un nivel procentual ridicat al voturilor invalide după exercițiul a mai multor alegeri este într-o măsură foarte redusă justificabil prin incompetența politică, cât prin exprimarea unui protest politic. Protestul politic manifestat prin invalidarea votului care înregistrează valori procentuale cu mult peste etalonul procentual de 3% poate fi considerat o contestare politică puternică care în timp poate duce la contestarea regimului, cu atât mai mult dacă este corelat și cu o prezență la vot foarte scăzută.

Rezultate și discuții

Media voturilor invalide în Europa centrală și de est, pe întreg intervalul temporal analizat, de la primele alegeri generale din anul 1990 și până la ultimele care au avut loc în 2012, este de 3,4%. În același interval de timp, în democrațiile din Europa de vest³ media este 2,4%. În aparență, diferența este nesemnificativă, însă, dacă facem o distincție în cadrul democrațiilor consolidate din Europa și excludem din calcul mediile procentuale ale voturilor invalide țările din Europa sudică (Italia, Spania, Portugalia)⁴ atunci diferențele între Europa centrală și de est și Europa Occidentală sunt mult mai

¹ Doar în două țări, Lituania și Slovenia, s-au desfășurat două alegeri în intervalul 1990-1999.

² A. Joshua TUCKER, „The First Decade of Post-communist Elections and Voting: What Have We Studied, and How Have We Studied It?“, *Annual Review of Political Science*, vol. 5, 2002, pp. 271-304.

³ Folosim termenul Europa Occidentală în sens generic, deși țările din această categorie se subînscriu fie Europei vestice, sudice sau nordice. Este o delimitare formală și nu una strict geografică sau ideologică, țările occidentale devenind democrații înaintea celor din Europa centrală și de est.

⁴ Europa sudică se individualizează ca o zonă relativ intermediară între un vest consolidat democratic și un est încă în curs de consolidare. Enclavele clienteliste, diferitele forme de

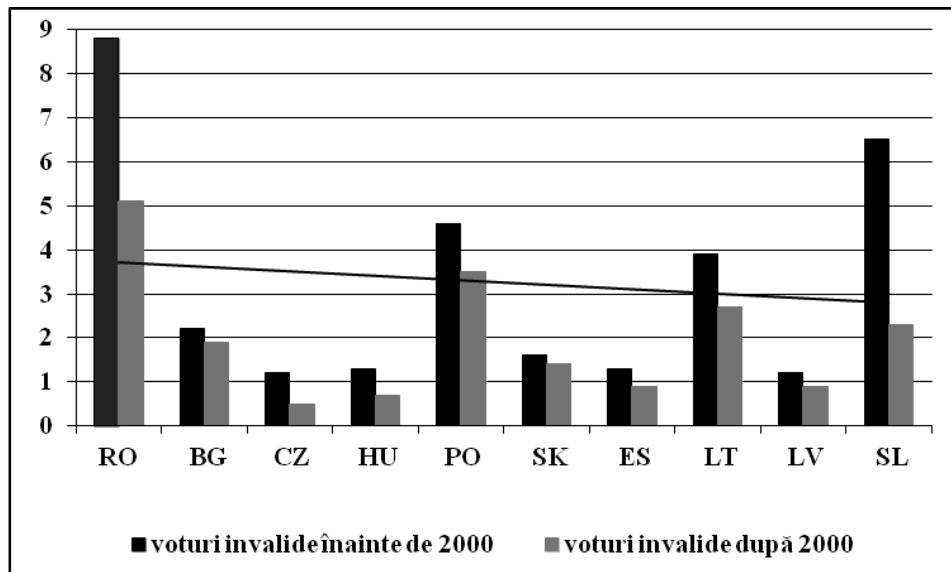
mari – 3,4% versus 1,4%. Diferențe însemnate există și în cadrul Europei centrale și de est. Media voturilor invalide în România și Bulgaria (Europa de est) este diferită de cea din Cehia, Slovacia și Ungaria (Europa centrală): 5,5% pentru România și Bulgaria, 1,1% pentru Cehia, Slovacia și Ungaria.

Se cuvine să observăm de la bun început că dinamica generală a voturilor invalide în Europa centrală și de est a fost una descendentă. Media valorilor procentuale ale voturilor invalide din Europa centrală și de est a scăzut de la 4% la primele alegeri libere desfășurate în intervalul 1990-1999, la 2,8% la ultimele alegeri desfășurate în perioada 2000-2012. După 2000, s-a înregistrat o scădere a valorilor procentuale a voturilor invalide asemănătoare mediei din democrațiile consolidate. Astfel, ipoteza se confirmă: numărul voturilor invalide din Europa centrală și de est scade în timp, pe măsură ce alegătorii își însușesc practica votului liber. Cu toate că tendința descrescătoare pare una minoră, de la 4% în intervalul 1990-1999 la 2,8% în intervalul 2000-2012, media generală este deformată de situația particulară a unor țări din spațiul central și est-european. Sunt țări care au o amplitudine a votului mult mai mare în comparație cu altele. Amplitudinea voturilor invalide în România este 9,1% – cu un maxim al voturilor invalide de 12,7% în 1992 și un minim de 3,6 în 2012 –, de 5,5% în Slovenia și de doar 1% în Cehia, de 0,4% în Slovacia sau, o valoare intermediară, între cele cu amplitudine mare și mică, de 3,5% în Polonia. În pofida unei dinamici generale constant descrescătoare a voturilor invalide în Europa centrală și de est, avem de-a face totodată și cu o dinamică oscilatorie și deci cu o imagine neuniformă. De la țară la țară, s-au înregistrat valori fluctuante. Dacă vom cumula voturile invalide din fiecare țară în primul deceniu postcomunist (trei alegeri desfășurate în acest interval pentru majoritatea țărilor, un prag minimal acceptat pentru învățarea regulilor democratice și a procesului electoral) și vom compara valoarea procentuală obținută cu cea rezultată din alegerile organizate după 2000, vom observa că dinamica descendentă a voturilor invalide este o constantă pentru toate cele zece țări analizate (Figura 1). Media generală pentru toate cele zece țări scade de la 3,8%, calculată pentru primele alegeri postcomuniste, la 2,9%, pentru ultimele alegeri din intervalul studiat. Practic, după primul deceniu postcomunist, doar România și Polonia au valori procentuale cumulate ale voturilor invalide mai mari de 3%, celelalte țări având procente ce se pot încadra valorilor ce pot fi calificate ca normale sau dezirabile, adică sub media de aproximativ 3% din democrațiile consolidate (chiar procente subunitare în cazul Cehiei, Ungariei, Estoniei și Letoniei). Unele țări au chiar aceste valori încă de la început.

corupție și personalizarea pe alocuri a politicii ce caracterizează țările din sudul Europei, fac ca democratizarea să fie încă un subiect relativ actual.

¹ Diferențele economice dintre cele două spații – în Europa centrală revoluția industrială a urmat Reformei, în Europa de est industrializarea s-a produs în intervalul comunist – s-au repercutat și asupra dimensiunii politice. În cazul României și Bulgariei se poate vorbi de lipsa tradițiilor democratice înainte de perioada comunistă, Europa centrală caracterizându-se printr-un puternic pluralism politic înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, pluralism care va impune conviețuirea comunităților existente și un regim reprezentativ – pentru mai multe detalii a se vedea și Jean-Michel DE WAELE (ed.), *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*, trad de Ramona Comana, Ana Dobre, Dorina Iuga și P. Ninucia, Humanitas, București, 2003.

Figura 1
Dinamica voturilor invalide (%) în țări central și est europene înainte și după 2000

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

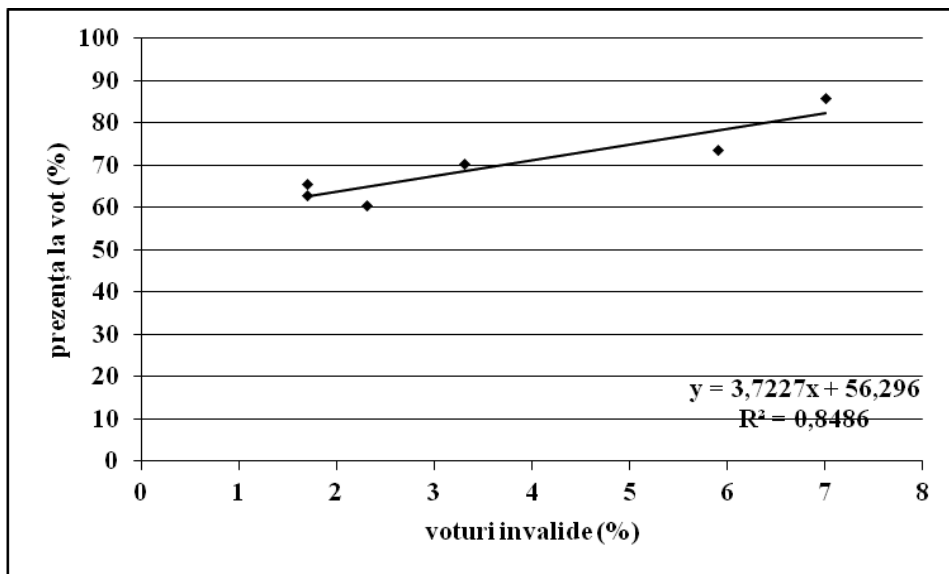
Notă: RO – România; BG – Bulgaria; CZ – Cehia; HU – Ungaria; PO – Polonia; SK – Slovacia; ES – Estonia; LT – Lituania; LV – Letonia; SL – Slovenia.

Dacă punem în relație numărul de voturi invalide și dinamica prezenței la vot, vom observa o corelație¹ puternic pozitivă între scăderea generală a numărului alegătorilor și diminuarea numerică și procentuală a voturilor invalide (Tabelul 1 din Anexe). Cu excepția Poloniei și Estoniei (corelații negative) toate celelalte opt țări prezintă valori de corelație pozitive, unele mai mici (Cehia – 0.049 sau Lituania – 0.014) altele mai mari (România – 0.442 – fig. 3 și Slovenia – 0.849). Corelația între descreșterea prezenței la vot și cea a voturilor invalide este aproape simetrică în Slovenia, una dintre țările cele mai dezvoltate din fostele state comuniste (Figura 2).

¹ Pe o scară de la -1 la 1 corelația indică în ce măsură scăderea prezenței la vot – variabila independentă poate influența scăderea voturilor invalide – variabila dependentă. Între 0 și 1 corelația este una pozitivă, între 0 și -1 corelația este negativă, invers proporțională. Țările Europei de vest au corelații slabe în acest sens, chiar negative, în Europa de est sunt însă pozitive și uneori extrem de concludente (v. Figurile 2 și 3). Prin urmare, în Europa de vest fenomenul scăderii prezenței nu a influențat și voturile invalide, acestea păstrându-se oricum în limite rezonabile pe durata mai multor alegeri (excepție Europa sudică, Italia, Portugalia). În Europa de est și centrală însă cele două *outcom*-uri electorale se produc concomitent.

Figura 2

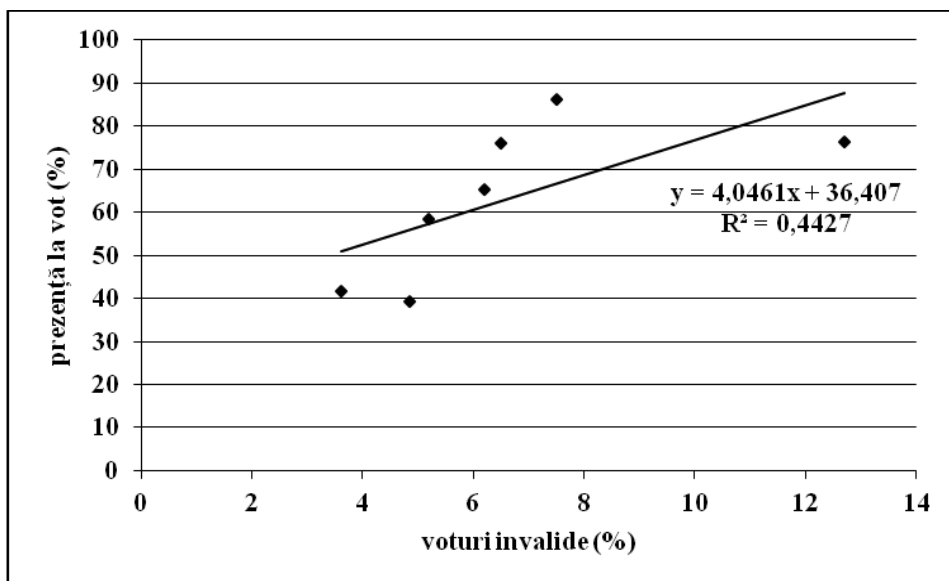
Dinamica prezenței la vot și a voturilor invalide în Slovenia: 1992-2011

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

Figura 3

Dinamica prezenței la vot și a voturilor invalide în România: 1990-2012

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

În democrațiile consolidate, relația dintre scăderea prezenței la vot (însemnată și aici) și scăderea voturilor invalide este una ne semnificativă, fără valoare statistică. În multe țări (Islanda, Norvegia, Marea Britanie, Portugalia, Olanda) corelația este chiar una negativă (Tabelul 2 din Anexe). Explicația rezidă în faptul că în toate aceste țări cu democrații consolidate, nu au existat și nu există disproporții însemnate de la o alegere la alta în ceea ce privește numărul voturilor invalide: proporția acestora rămâne relativ constantă de la un scrutin la altul. Deviația standard pentru proporția voturilor invalide, calculată pentru fiecare țară în parte (vechile și noile democrații) indică această diferențiere între cele două regiuni analizate (Tabelele 1 și 2 din Anexe).

Concluzii

Analiza cantitativă a voturilor invalide din Europa centrală și de est scoate în evidență câteva aspecte importante. În primul rând, în tot spațiul investigat, valorile procentuale ale voturilor invalide urmează o evoluție descendentă la toate alegerile generale din perioada postcomunistă, la ultimele alegeri, valorile din centrul și estul Europei fiind comparabile cu cele din democrațiile consolidate. Poate fi interpretată această tendință descrescătoare a voturilor invalide ca un semn de maturizare, de consolidare democratică a acestor spații? Dificil de dat un răspuns tranșant, pentru că scăderea proporției voturilor invalide, deși una semnificativă statistic, se produce simultan cu săderea prezenței la vot, a interesului pentru un mecanism esențial al democrațiilor moderne, alegerile legislative. Aici dinamica central-est europeană urmează același *pattern* vest european, indiferența electoratului fiind una aproape cronică (excepțiile sunt rare și nu schimbă situația generală). În al doilea rând, există încă disparități însemnate în ceea ce privește procentul voturilor invalide între țările din Europa centrală și de est. Ultimele alegeri legislative indică faptul că există țări cu o proporție a voturilor invalide superioară mediei mondiale (România, Polonia și Lituania) și altele cu procente subunitare (Letonia, Estonia, Ungaria și Cehia). În cazul particular al României, procentul poate fi privit ca unul optimist, evoluția fiind una puternic descendentă, de la valori procentuale de 7,5 sau chiar 12,7 la alegerile generale din 1992, la 3,6% în prezent, un procent apropiat mediei din democrațiile consolidate.

Diferențe însemnate sunt și în spațiul generic al vechilor democrații. Italia, Spania, Portugalia (Europa de sud) se diferențiază clar în ceea ce privește voturile invalide de Marea Britanie, Irlanda sau Olanda (Europa vestică). Fie și o simplă privire asupra datelor statistice ne indică similitudini frapante. Istoria economică, politică și socială a Europei ultimelor două secole este reflectată și în ceea ce privește nivelul voturilor invalide. În termenii clivajelor politice și economice, între un centru (Europa de vest și nordică), o semi-periferie (Europa de sud și Europa centrală) și o periferie (Europa estică și sud-estică) există diferențe nu numai de natură economică (un vest mai dezvoltat, un est dependent economic de centru), dar și de comportament electoral, inclusiv în ceea ce privește voturile invalide (proporția voturilor invalide este mai mare în țările Europei de est comparativ cu Europa centrală, la fel, mai mare în Europa sudică, neînsemnată în Europa vestică și nordică).

Revenind la procesul de tranziție și de consolidare democratică, am putea spune că, la nivel descriptiv, comportamentul electoral al alegătorilor din țările estului și centrului european începe să se asemene cu cel al alegătorilor din Europa Occidentală.

Cu alte cuvinte, instituționalizarea devine o realitate comună tuturor țărilor central și est europene. Totuși, pentru a înțelege în profunzime acest comportament electoral este nevoie, în continuare, de un studiu explicativ, care să țină cont de variabilele instituționale, sociologice, economice și politice, urmat îndeaproape de studii calitative, ca studiile de caz pe țări sau microanalizele de detaliu (pentru anumite spații urbane sau rurale).

ANEXE

Tabelul 1

Statistică descriptivă – Europa centrală și de est: 1990-2012

ȚARA	DS	M	m	A	r ² (VI vs. PV)	VI: 1990-1999	VI: 2000-2012
România	2.95	12.7	3.6	9.1	.442	8.8	5.1
Bulgaria	1.07	3.6	0.8	2.8	.255	2.2	1.9
Cehia	0.54	1.7	0.4	1.3	.639	1.2	0.5
Slovacia	0.15	1.7	1.3	0.4	.068	1.6	1.4
Ungaria	0.61	2.2	0.6	1.6	.009	1.3	0.7
Polonia	1.06	5.6	2.1	3.5	– .226	4.6	3.5
Lituania	1.30	4.9	1.2	3.7	.014	3.9	2.7
Letonia	0.72	2.1	0.1	2.0	.104	1.2	0.9
Estonia	0.40	1.5	0.6	0.9	– .073	1.3	0.9
Slovenia	2.27	7.0	1.7	5.3	.848	6.5	2.3

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

Legendă: DS – deviația standard; M – maxim; m – minim; A – amplitudinea; r² – corelația prezența la vot/voturi invalide; VI – voturi invalide; PV – prezență la vot.

Tabelul 2

Statistică descriptivă – Europa de vest: 1990-2012

ȚARA	DS	M	m	A	r ² (VI vs. PV)	VI: 1990-1999	VI: 2000-2012
Austria	0.54	3.0	1.5	1.5	.153	2.1	1.8
Danemarca	0.11	0.7	1.0	0.3	.000	0.9	0.8
Elveția	0.42	2.3	1.6	0.7	.000	1.6	1.8
Finlanda	0.46	1.8	0.6	1.2	.063	1.1	0.7
Franța	1.05	3.7	1.4	2.3	.667	3.5	1.6
Germania	0.12	1.8	1.5	0.3	– .101	1.6	1.7
Irlanda	0.21	1.5	0.9	0.6	.037	1.2	1.0
Islanda	0.83	3.5	1.2	2.3	– .200	1.8	2.1
Italia	1.77	7.8	2.9	4.9	.077	6.4	4.7
Marea Britanie	0.37	1.0	0.1	0.9	– .154	0.1	0.6
Norvegia	0.14	0.6	0.2	0.4	– .696	0.4	0.5
Olanda	0.62	1.7	0.1	1.6	– .194	0.8	0.5
Portugalia	0.99	4.1	1.1	3.0	– .661	1.7	3.0
Spania	1.21	4.3	0.7	3.6	.218	1.4	2.3
Suedia	0.33	2.1	1.1	1.0	– .112	1.8	1.5

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

Legendă: DS – deviația standard; M – maxim; m – minim; A – amplitudinea; r² – corelația prezența la vot/voturi invalide; VI – voturi invalide; PV – prezență la vot.

Tabelul 3
Voturile invalide (%) în Europa centrală și de est: 1990-2012

Țara/ Alegeri	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
România	7,5		12,7				6,5				6,2				5,2				4,9				3,6
Bulgaria	3,6	2,7			1,2			0,8				0,9				2,7				2,3			
Cehia	1,4		1,7				0,6		0,4				0,4				0,4				0,6		
Slovacia	1,4		1,7		1,6				1,7				1,3				1,4				1,5		1,6
Ungaria	2,2				1,0				0,6				0,8				0,6				0,7		
Polonia		5,6		4,3				3,9				4,0				3,6		2,1			4,5		
Lituania			3,1				4,9				2,6				1,2				2,7				4,2
Letonia				1,5		1,5			0,5				0,5				0,8				2,1	0,1	
Estonia			1,5			0,9				1,6				1,2				0,9				0,6	
Slovenia			7,0				5,9			3,3					2,3				1,7				1,7

Sursa datelor: Project on Political Transformation and the electoral Process in Post-Communist Europe (University of Essex) și European Election Database.

Notă: Pentru Cehia și Slovacia voturile invalide din 1990 și 1992 coincid întrucât înainte de 1992 exista o singură țară: Cehoslovacia.

